fel a *Mellékalak* verseiben aisztheszisz és technológia elválasztottsága a rögzítés, a fölidézés és az (újra)előállítás nyelvi eseményei által.

Ahogy talán már ebből az összefoglalóból is kitűnik, maradhat némi hiányérzet az olvasóban még azzal együtt is, hogy a kötetben szereplő tanulmányok kétségtelenül fontos lépéseket tesznek a biopoétikai kérdéshorizont(ok) potenciális irányainak feltérképezése érdekében. Hiányérzet azzal kapcsolatban, hogy bár több tanulmányban is tetten érhető a terminushasználat körüli bizonytalanság problematizálásának igénye, nevezetesen, hogy az életnek és az élet reprezentációjának organikus egységeként értett biopoétika fogalma jóval komplexebb annál, minthogy azt valamiféle tematikus jelölőként értsük, a különböző poétikák összehasonlításában érdekelt írások mégis inkább az illeszkedések megmutatására, mintsem a divergenciák feltárása helyezik a hangsúlyt. Ugyanakkor ha a biopoétika-fogalom látszólagos tematikai meghatározottságából fakadó bizonytalanságra az optimálisnál mérsékeltebben reagálnak is a kötet tanulmányai, az organikus szövegszervezés Szabó Lőrinctől és József Attilától Nemes Nagy Ágnesen át Térey Jánosig és Korpa Tamásig ívelő alakulástörténetének felrajzolása révén – inkluzív módon, tehát a releváns életművek körét bővíthetőnek mutatva – az alapokat lefektetik, egyszersmind a hozzá potenciálisan illeszkedő értelmezési horizontok számára is meghagyják a továbbírás lehetőségét.

HELIKON

Baráth Tibor
barathtibor.ppke@gmail.com
ORCID: 0009-0009-1345-7812

Balajthy Ágnes, Fodor Péter és L. Varga Péter, szerk. *Az élet lármája: Biopoétika a 20–21. századi magyar prózában*. Budapest: Prae Kiadó, 2024. 424.

A magyarországi irodalom- és kultúratudományos diskurzusban az ökokritika, illetve biopoétika iránti érdeklődés a közelmúltban egyre nagyobb teret nyer, amit az is jelez, hogy növekszik azon konferenciák, tanulmánykötetek és monográfiák száma, melyek az irodalmi-esztétikai tapasztalat tárgyalásakor az élettudományi tudásanyagra és az élet történetileg változó koncepcióira nagy figyelmet fordítanak. Ha csak a Prae Kiadó utóbbi öt évében megjelent könyveit tekintjük át, azonnal találunk szépirodalmi, filozófiai vagy irodalomelméleti példát – az egyik legjelentősebb éppen a „*fényem nő: magam termelem*" című kiadvány, amely a 20–21. századi magyar líra körében vizsgálódik természet és kultúra viszonyát illetően. Ennek párdarabja *Az élet lármája*, amely ugyanolyan színvonalas s időtálló összeállításnak tűnik, mint a versekkel foglalkozó kötet, mindezen túl ki is egészíti azt: mindkettőt elolvasva az életfogalom irodalmi reprezentációjának különféle stratégiái körvonalazódnak előttünk. Lírikusok és prózaírók más-más módon nyúlnak a természethez mint irodalmi nyersanyaghoz; Buday Bálintnak a jelen számban olvasható kritikája után én az utóbbi csoportba tartozó szerzők és művek kísérleteit követem nyomon *Az élet lármája* lapjain, amely tanulmánykötetben három – vagy történeti időrend alapján, vagy jelentős életművek köré szerveződő – részegységben van feldolgozva a kérdés.

Kulcsár-Szabó Zoltán a kortárs recepcióban nem éppen előkelő helyen álló Szabó Dezső-regényhez, *Az elsodort falu*hoz a vitalitás fogalma felől közelít. A szöveget már megjelenésekor sem méltatták kedvezően, például Kosztolányi szerint a mű szereplői egyszerű „viaszbábok", ráadásul a recepcióban nincs konszenzus a műfaji besorolhatóság kérdésében sem – Kulcsár-Szabó viszont a regény unikális nyelvhasználatának vizsgálatával éri el, hogy eltérő fénytörésbe kerülhessen Szabó Dezső alkotása. A vitalitás és életerő nyomait nem a szereplőkben, hanem a szexualitás jelentéskörébe is átlépő elbeszélésmódban találja meg a szerző, a részletes elemzés pedig arra világít rá, hogy a természet nyelvivé tétele, vagy helyesebben a nyelvbe integrált természet milyen gazdag és szerteágazó jelentéstartalommal telíti a regényt (ami kedvet hozhat az újraolvasásához is).

Bengi László és Balajthy Ágnes a korszakban maradva Kosztolányi Dezső prózaművészetét elemzik; előbbi a *Tengerszem* kötet, utóbbi az *Esti Kornél* kapcsán. Bengi a nyugatos szerző kései novellisztikájában vizsgálja azt a kérdést, vannak-e olyan határok, amelyek megkülönböztetik az embert a többi létezőtől. Citátumai jól bizonyítják, hogy az általában élesnek tartott különbségek, mint amilyenek az ember/állat, élő/holt vagy az ember/isten között feszülnek, valójában átjárhatók

és viszonylagosak; mint írja, ezek a dichotómiák „nem töretlenül fennálló és maradéktalanul biztos különbségeken nyugszanak". (59) Bizonyos pontokon Balajthy elemzése is alátámasztja-kiegészíti ezeket a megállapításokat. Az „anya" motívumának jelentéskörét és az *Esti Kornél* harmadik fejezetének belső nyelvi összefüggéseit tárgyaló tanulmánya elsősorban az idegen-saját ellentétpárja esetében mutatja ki, hogy a határok dinamikusan változnak, és összetettebbek annál, mint hogy könnyen rögzíthetővé válhatnának. Az Itáliáig tartó vonatút során – ez az a fejezet, amelyben Estit először csókolja meg egy lány – a beteg Editke megfigyelése bolygatja meg Estiben az emberi és az állati között húzódó határ végérvényes voltát; az események tolmácsolása során Esti (mint érlelődő író) inkább írja le (viszolygó vagy szánakozó) módon Editkét állatként, mint fiatal lányként. Ahogy az Balajthy elemzéséből kitűnik, habár Editkével kapcsolatban a legszembetűnőbb ez az állati jellegzetesség, a fejezet olyan rafináltan épül fel, hogy a főszereplő hasonló határátlépések mentén mutatja be saját életterét is – mégiscsak egy fülledt galambdúcból indul el a történet elején.

Balogh Gergő írása szintén a betegség fogalmából építi fel tanulmányát, amelyben Karinthy agyműtétjének korabeli médiavisszhangját és a hír utórezgéseit tárgyalja, elsősorban a történeti adatokra és korabeli feljegyzésekre, magániratokra támaszkodva. Dolgozata azon a ponton a legérdekesebb, ahol az író (mint művész) társadalmi státuszváltását és megítélését tárja fel a segélyezési akció kapcsán.

Korántsem tagadva a Balogh által felvetett kérdések diszciplináris relevanciáját, illetve a tanulmány értékét, megnyugtató, hogy Kerber Balázs Szentkuthy prózájáról szóló szövege visszatér a biopoétika szűkebben vett területére. Írása jó kapaszkodókat szolgáltat a *Prae* különös világához és az életműhöz, miközben a biológia és az irodalom kapcsolatát teszi kérdésessé, hol arra világítva rá, hogy a Szentkuthy-szövegek szövetszerű szerkezetben íródtak, hol azt vizsgálva, hogy a biológiai metaforika mikor lép át olyan regiszterekbe, ahol „a biológia válik esztétikai minőséggé". (121) A Szentkuthy-próza – Kerber tanulmánya alapján – különösen alkalmas arra, hogy biopoétikai elemzéseknek vethessük alá, ugyanis több ponton bevethetők, érvényesíthetők azok a fogalmak, melyek az ökokritikai vagy poszthumanista diskurzusokban fontos szerepet töltenek be, kezdve attól az írói belátástól, mely szerint az ember helye, pozíciója korántsem a hierarchia csúcsán keresendő, hanem ettől jócskán esetlegesebb.

Simon Attila, az antikvitás kiváló ismerője, egy Máraival *(Béke Ithakában)* foglalkozó tanulmánnyal zárja az első részt. Ez a jól megírt, tudatosan felépített és alapos elemzés úgy kezeli a *Béke Ithakában*t, mint ami minden korábbi alkotásnál hangsúlyosabban vet számot az emberi tökéletesedés és önkiteljesedés kételyeivel, kiaknázva az ember-állat határvonalak ingatagságát – Simon Attila ugyanis a disznókká változtatott emberekre és a hibriditásra helyezi a hangsúlyt. A néhol a lírai szoros olvasás szintjén járó értelmezés egyrészről a bukolikus hagyomány, másrészről a politikai zoológia felől keresi a választ arra, hogy a „kívül állat-belül ember" létezők mit mondanak ember és természet harmonikus egységéről (ami a bukolikus világkép alapja), és hogy ez a nonhumán konstelláció miként formálja át az emberről való gondolkodást. Agamben nyomán ír például a szerző arról, hogy az ember/állat megkülönböztetés valójában politikai művelet, ami nem a különbözőségen alapszik, sokkal inkább performatív aktusként hozza létre e széttartást. Simon Attila tanulmánya nemcsak a Márai-életmű kutatói számára, de úgy hiszem, az ökokritikával/biopolitikával foglalkozó szakemberek számára is tartogat fontos észrevételeket és még tovább boncolható kérdéseket.

A tanulmánykötet terjedelmes részben foglalkozik a *Sinistra körzet* újraértelmezésével nyelv és biopoétika sajátos összefüggésrendszerén belül. Mint azt Kulcsár Szabó Ernő megjegyzi, Bodor Ádám műve nem illeszkedett szervesen a hazai irodalmi hagyományvonalakba, ezt pedig a fogadtatástörténet is alátámasztja. Javaslata szerint a *Sinistrá*hoz az aproszdokézis retorikai alakzata felől gyümölcsöző közelíteni (a trópus a szavak közötti koherenciát fordítja ki váratlan kapcsolatokkal, szövegfűzéssel) – ugyanis a nyelvhasználat kiszámíthatatlansága „stabilizálja is a hozzáférhetetlen rend uralmát", méghozzá olyan erőként, amelynek a regényvilág szereplői ki vannak szolgáltatva, és amit a karakterek látszólag természetesnek tartanak, elfogadnak. Kulcsár Szabó szoros olvasása és mélyreható elemzése felszínre hozza a regény számos rejtett, írói aspektusból bravúros elemét, melyek mind elősegítik a *Sinistra* koncentrált világának és nyelvi rétegzettségének létrejöttét. Szirák

Péter ezt folytatva a különböző kulcsszavak (például próbatételes kalandregény, idegenségtapasztalat, áldozatiság) interpretációban létesülő relevanciáját vizsgálja, ami azon túlmenően, hogy a regény bizonyos toposzait kiemeli és láthatóvá teszi, ki is tágítja a *Sinistra* értelmezését egyrészt a biblikus hagyomány, másrészt a szövegben szereplő írás/olvasás aktusainak humánummal való összefüggésrendszere felé. A Bodor-regényt értelmező blokkot záró Lőrincz Csongor az enviromentális nyelv működését követi nyomon, néhol kapcsolódva tématársaihoz, néhol kibővítve a korábbi elemzéseket. Lőrincz Csongor közelmúltban megjelent tanulmányai fordulópontot jelentettek a *Sinistra*-recepcióban. *Az élet lármájá*ban szereplő *Környezeti poétika* korábban tett olvasási javaslatának folytatásaként és kiterjesztéseként a metaforizált elbeszélői nyelv rétegeit tárja fel igen meggyőzően, kitérve többek között a szöveg fonemikus síkjára, a tájábrázolás sajátosságaira vagy az intimitás problémájára is.

Kisebb hangsúllyal ugyan, de Oravecz Imre művészete is alapos áttekintést kap a kötetben Mezei Gábor és Mészáros Márton dolgozata révén. Előbbi a betegség fogalma felől közelít, hipotézise szerint míg az egészség „néma" (vagyis nyelven túli, ezáltal észrevétlen), addig a betegség megköveteli a figyelmet, ami együtt jár egy olyan nyelvhasználattal, amely az általa feltáruló betegségre egyben enyhülést is ígér, azáltal, hogy „eltompítja az érzékelést", ezt nevezi a szerző nyelvi anesztéziának. Eltérve *Az élet lármája* koncepciójától, először *A megfelelő nap* című verseskötetet tekinti át, és csak ezután tér át az *Ondrok gödre* tárgyalására. A regény értelmezéséhez szintén a líra felől közelít, ugyanis a vers műfajában adekvátan megjelenő (bio)ritmus prózai formába történő konvertálására kérdez rá, tekintve, hogy a lírában megszokott metrikus szünetek a prózai művekben alapvetően nem jutnak szerephez. A kérdésfelvetés izgalmát az adja, hogy Oravecz regényei rendre felhasználják, olykor átírják korábbi verseskötetei darabjait, illetve hogy az *Ondrok gödre* a zárlatban megtöri az áradó prózanyelvet, és szaggatottabbá válik. Mészáros a *Kaliforniai fürj* két kulcsmotívumára (*fürj* és *akác*) összpontosítva vizsgálja ember és természet viszonyát, ami – talán túlzás nélkül állítható – Oravecz életművének egyik állandó, esszenciális témája. Az sem lehet meglepő ezután, hogy a főszereplőt, Árvai Istvánt épp ez a két non-humán ágens szembesíti önmagával és sorsával a regény során, hogy ezek lesznek „alakmásai".

Az utolsó blokk hat tanulmányt fog egybe, és határozottabb irányt nyit a kortárs irodalmunk felé. Az első, Lénárt Tamás tollából származó írás a huszadik században időzve Kafka és Mészöly kapcsolatát vizsgálja abból a szempontból, hogy műveik miként építkeznek (vagy mennek szembe) az állatmese-hagyománnyal, és hol jelölhető ki az elbeszélői nézőpont és nyelvhasználat egyedisége azokban a történetekben, ahol a szereplők egerek. Sajnálatos módon a rövid tanulmány alig szól hozzá a Mészöly-kutatáshoz, és számottevően nem is bővíti az eddigi tudástárat – nem úgy, mint Nagy Csilla írása, aki Nemes Nagy prózai írásaira fókuszál. *Az öt fenyő* című mű, amely egyszerre krimi és művészregény (holott maradéktalanul egyik műfaj koncepciójának sem felel meg), az emberi kapcsolatok sokféleségét járja körül, egyszersmind jelzi az ember természettől való elszakíthatatlanságát, s még inkább az emberi természet kiismerhetetlen mivoltát; Nemes Nagy utolsó gyerekkönyve pedig az ökológiai krízist feldolgozó művek korai kísérlete (amire a hazai gyerek- és ifjúsági irodalomban azóta is csak elvétve találhatunk példát; a legutóbbi Regős Mátyás *Lóri és a kihalt állatok* című műve tudomásom szerint). Azzal, hogy a tanulmány szerzője a középpontba állítja a Nemes Nagy lírai alkotásaihoz képest szinte elfeledett regényeit, a szűkebben vett területen, a Nemes Nagy-olvasáson túl tágabb kontextusban irodalomtörténeti sajátosságokra és problémákra is fényt derít. Ennek apropóján érdemes lenne eltöprengeni azon, hogy természeti környezetünk veszélyeztetése valóban ilyen mértékben kiszorul-e a fiataloknak szóló irodalom kérdései közül, és ha igen, annak – mi lehet ennek az oka.

Molnár Gábor Tamás Beréményi Géza írásművészetére összpontosítva a kortárs irodalmi blokkot nyitja meg, írásában azt vizsgálja, hogy a saját műveit folyton újraíró és -közlő szerző *Budapest* címmel ellátott elbeszélését más szövegeivel ellentétben miért nem dolgozta át később. Molnár amellett érvel, hogy a retorikai és poétikai megformáltság többrétegűségében keresendő a válasz – bár kérdéses maradt számomra, hogy a hazai biopoétikai érintettségű irodalomban valóban olyan kiemelt előképnek tekinthető-e Beréményi, mint amilyennek a szerző beállítja, ugyanis fő megállapítása („a puszta vitalitást a textualitással együtt

állítja előtérbe, és a kettő közötti ellentmondásos viszony felmutatásával késztet az elevenség irodalmi és kulturális mibenlétének újragondolására" [351]) az ebben a kötetben tárgyalt írók talán mindegyikéről elhangzott – alaposabb érvelés keretében.

Vincze Richárd *A szív segédigéi*t veszi elő annak kapcsán, hogy a zoopoétikai szempontú elemzés fényében miként ragadható meg a regény sajátos nyelvhasználata, s mit olvashatunk ki az emberi-állati létre vonatkozóan a narrátor nyelvfelfogásából. Különösképpen abból, hogy ha a halál fenoménje nyelvileg megközelíthetetlen, akkor erre tekintettel mi következhet abból a sajátosságból, hogy az animalitás elsősorban az aktivitáshoz és a cselekvéshez kötődik a regény diskurzusában.

Fodor Péter a testpoétika területére tér át Tompa Andrea-elemzésében *(Fejtől s lábtól)* a regény hatalmas tudásanyagát szálazgatva; a kötetben már többször előkerült betegség fogalma után az orvoslás (tágabban a magyarországi gyógyászattörténet) kerül a dolgozat centrumába. Fodor elemzése a referenciális nyelv működésén túl azt is nyomon követi, miként nyílt meg az emberi test a különböző gyógyászati technikák felé, illetve hogy a világháború tapasztalata hogyan befolyásolta a gyógyszeripar, az akadémiai orvoslás és az alternatív gyógymódok viszonyát.

A kötet utolsó tanulmányában Gregor Lilla Molnár T. Eszter *Teréz, vagy a test emlékezete* című regényét értelmezi, melynek három talányos történetét olvashatjuk egy nő életének variánsaiként, de akár egy megbízhatatlan és zavart elbeszélő többnyelvű szövegeként is. A szöveg a nemi erőszak teljes további életre kiterjedő hatásaira koncentrál, miközben az elbeszélő/főszereplő kettészakad: olykor teste biztonságos hely, ahová visszahúzódhat, olykor teste közvetíti áldozatlétét. Az elemzés középpontjában az elhallgattatás erőszakos tette, az idegenség és a kihasznált női test tabusítása kerül, ami – azon túl, hogy a feminizmus kritikai értelmezésmódjának bevonásával bővíti a tanulmánykötetet –, ismét azt a kérdést teszi fel, hogy milyen határokon belül mozog a nyelv, hogyan közvetít olyan belső és mindent átható tapasztalatokat, amelyeket a köznyelvben legtöbbször a „kimondhatatlan borzalom" kifejezés illetne.

Az élet lármája a felszínen heterogén tanulmányok gyűjteményének tűnhet, már csak a tematikai sokszínűség, illetőleg a sokféle (al)diskurzus jelenléte és bevonása alapján is. A *Nyugat* szerzőitől indulva Oraveczen át 2019-ig jutunk el, miközben a tanulmányok a betegségtől a határátlépéseken keresztül az idegenség fogalmai mellett számos irányba elágaznak, az animal studies, a testpoétikai vagy poszthumán megközelítéseken túl egyéb olvasási stratégiákat is megszólaltatnak. Ez a látszólagos sokszínűség azonban közös alapban gyökerezik, amire minden tanulmány kisebb-nagyobb részben kitért: az irodalom nyersanyaga a nyelv, így akkor juthatunk a legközelebb natúra és kultúra viszonyának felderítéséhez, ha a nyelvhasználat és nyelvi működés köréből próbáljuk megérteni azokat a (biopoétikai és egyéb) tapasztalatokat, melyek ennél közvetlenebb módon – az irodalomértelmezők számára legalábbis – nem érhetők el.

(A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-3 kódszámú új nemzeti kiválóság programjának a nemzeti kutatási, fejlesztési és innovációs alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.)

HELIKON

Novák Zsófia

zsofinovak93@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1021-0699

Smid Róbert. *Az ökokritika dilemmái: Kortárs ökológiák az irodalom és a technológia diszkurzív metszéspontjaiban*. Budapest: Századvég Kiadó, 2023. 380.

„Nem lehet úgy meghúzni egy határt, hogy egy másikat ne számolj fel" – fogalmazott Smid Róbert új kötetének, *Az ökokritika dilemmái*nak júniusi bemutatóján. A szerző idézett kijelentése érzékletesen jelzi a *Sigmund Freud és Jacques Lacan papírgépei*t (2019), valamint *A grammatika érzéketlenségé*t (2020) követő harmadik könyvének, *Az ökokritika dilemmái*nak fő mozgatórugóját és egyben tétjét: a határhúzás technikáinak, az elkeríthetőség alakzatainak, a fogalom- és dichotómiaalkotással járó lekerítések dinamikáinak (felül) vizsgálatát a kortárs ökokritika keretrendszerében. A kötet egyfelől igyekszik átfogó képet adni az ökológia és az irodalom- és kultúratudományok